

Розвиток української освіти ХІХ століття крізь призму ідей Михайла Драгоманова

У статті на конкретних історико-педагогічних прикладах, працях відомого українського науковця М.П.Драгоманова змодельовано концептуальні основи розвитку освіти в Україні другої половини ХІХ століття. Доведено, що освітній простір не був сприятливий для розвитку вітчизняної культури, мови, позаяк ретельно контролювався царськими циркулярами, указами, які призводили до утиску і заборон національної школи. Заборона ґрунтувалася на історичному твердженню, наче української мови не було, а цілий український рух в освіті і культурі українців є не що інше, як польська інтрига. Проти такого невігластва, національного й соціального гніту з боку чиновників царської Росії протиставив свою бурхливу діяльність випускник Київського університету Михайло Драгоманов. Наукові праці Драгоманова були своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразка і типу поведінки, патріотизму і моральної снаги педагога, науковця, історика, фольклориста, публіциста, письменника, філософа.

Ключові слова: педагогіка, освітній простір, Михайло Драгоманов, український рух, історичні умови, європейська демократія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та аналіз досліджень... Історія української педагогіки поповнилася працями вітчизняних дослідників життя й діяльності М.П.Драгоманова. Особливо привертають увагу дослідження Л.Климчик [7], С.Майбороди [8], Л.Новиченка [12], М.Муравицької [11], Ф.Мисюри [10], Л.Горболіс [2]. Педагогічні концепції М.Драгоманова висвітлено й у навчальному посібнику за редакцією О.В.Сухомлинської [16]. Однак у жодній з цих праць не достатньо розкрито проблему, винесену нами у заголовок статті.

Формулювання цілей статті... Відтак мета публікації – через нові факти з біографії М.Драгоманова вийти на простір розвитку освіти в Україні другої половини ХІХ століття й у такий спосіб змодельувати власне бачення педагогічних концепцій українським педагогом, талант якого не розкрився вповні за умов царського режиму, а відтак – став політичним емігрантом.

Виклад основного матеріалу... Насамперед треба сказати, що батько М.Драгоманова належав до спадкових дворян чину ІV рангу Полтавської губернії. Намагався дати дітям пристойну освіту. Спершу Михайло навчався в гадяцькому повітовому училищі, згодом Полтавській гімназії, а 1859 року став студентом історико-філософського факультету Київського університету Святого Володимира. Ще навчаючись у Гадячі, Михайло зустрівся з непедагогічними методами виховання під час сутички з доглядачем гімназійного пансіону. Олена Пчілка про цей інцидент згадувала: «Інспектор якось пробирав одного малого учня, гімназистика, за якусь провину і назвав його дурнем. Михайло якраз натрапив на ту розмову, чи суперечку,встряву неї й собі, почав доводити інспекторові, що він не має права лаяти учнів, і сказав щось образливе для самого інспектора...» [13, с.59]. Ця розмова для нього закінчилася несправедливо: відрахуванням з числа учнів по закінченні VII класу.

Відомо, що Драгоманов належав до представників прогресивної інтелігенції, вчителював в недільних школах для неписьменних або малописьменних дітей і дорослих, де викладали Закон Божий, письмо, арифметику, слов'янську та російську грамоту, історію, малювання. В «Австро-руських споминах» занотував: «Роботу у недільних школах, а потім, як їх уряд закрити, у Тимчасовій педагогічній школі... все більше затягувала мене в одну з практично культурних справ, з котрих складається реальний бік українства, – у справу народної освіти, і я почав, як міг, пильно студіювати теорію народного елемента в педагогіці, народну мову, словесність, історію». Вчителювання в недільній школі на Подолі, київській педагогічній школі, що готувала народних вчителів для сільських шкіл, а також дитячі враження від навчання в гадяцькому повітовому училищі, потім в Полтавській гімназії та в університеті розвило інтерес М.Драгоманова до шкільної справи, освітанських проблем в бездержавній Україні.

Отже, Тимчасова педагогічна школа, про яку згадує М.Драгоманов, називалась «Временная Педагогическая Школа» (ВПШ) – заснована заходами так званого «Західного Комітету Держави. Ради про небезпеченствополітичної проповіді». Організував ВПШ міністр Головнін на кошти, що їх виділив цар. У ВПШ приймали учнів, які мали певні знання, щоб виховати з них учителів народних шкіл, а потім заснувати народну освіту й у такий спосіб паралізувати політичні впливи в

Київській, Волинській і Подільській губерніях. Викладали у ВПШ гімназійні вчителі та студенти університету, серед них був і Драгоманов.

Про початкову народну освіту Драгоманов висловився в декількох статтях «Вестника Европы», «Громаді», «Санкт-Петербургских ведомостях». Він казав: «Нехай, хто бачить народне горе, іде вчителі сільські, щоб справді допомогти народові, і коли він дійсно здатний бути вчителем, він полюбить дітей, школу, почне думати, як би ліпше вивчити дітей читати, рахувати, думати, говорити, бути добрим й правдивим серед себе. Таким чином, школа для нього стає сенсом життя і праці. Софія Русова завважує: «Всяке діло тоді тільки йде добре, коли людина йому посвячується вся. Всякий вчитель, правда, скоро розбере, коли в нього розум широкий, що добра школа не може бути серед голодного й холодного народу, а все-таки він бачитиме й те, що ці порядки переменяються школою і держатиметься добрий вчитель за свою школу й ногами, й руками, й всією головою, тим більше старатиметься він, щоб діти його вчилися читати та думати...» [14, с.32]. В споминах «Два учителі» (Льв.,1902 р.), присвячених історик Олександрові Івановичу Строніну і латиністу Казимиру Йосиповичу Полевичу, М.Драгоманов згадує: «Не для того тільки я мушу їх спом'янути, що сам я особисто вдячний їм більш, ніж кому-небудь з усіх людей, окрім батька мого, за те добро, яке вони зробили для моєї душі. Ні, то люди, що кожний по-своєму прислужились до морального виховання цілого ряду поколінь у Полтавщині, а через те й цілій нашій країні» [4, с.575]. Пізніше неодноразово Драгоманов згадував громадського діяча, соціолога Олександра Строніна (1827–1889), бо «потрапив під вплив нового учителя історії». А ось історію української педагогіки сам Драгоманов затримує в російськомовних працях «Автобиографическая заметка» й «Добавление» до неї (хронологічно до лютого 1889 р.), а також в «Австро-руських споминах» (1867–1877), «Народні школи на Україні» (1877), в численному листуванні з різними особами. З історичної точки зору цінною також є праця Д.Заславського «М.П.Драгоманов. Критико-биографический очерк» [6, с.125], в якій частково порушено означену проблему.

Першим історичним виступом Драгоманова як громадського діяча можна вважати його прилюдне слово над труною Т.Шевченка у Києві (травень, 1861 року), коли останки Кобзаря перевезли на Україну. Він був серед тих, хто зустрічав труну на березі Дніпра і супроводжував її до пароплава на Канів.

...Навесні 1863 року Драгоманов стає членом київської «Старої Громади», яка одразу ж обрала його в комісію для редагування популярних книжок. Його праця, його бажання були суголосні з потребами тогочасної суспільної праці і сходилася з думкою громадівців. Влітку отримує диплом про вищу освіту. 11 лютого 1870 року офіційно захистив, як дехто трактує, дисертацію, яку дослідники досі йменують в різночитанні «Император Тиберей» чи просто «Римская история и Тацит». Насправді точна назва (не дисертаційної) магістерської праці така: «Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит». Офіційними опонентами на захисті виступили професор всесвітньої історії В.О.Бильбасов та професор римської історії В.І.Модестов, а вже 6 березня 1870 року затверджений магістром історії Київського університету. Треба сказати, що Модестов 1869 р. був переведений до Києва з Казані. Перед захистом в рецензії на працю Драгоманова «Император Тиберей» обвинувачував автора у відсутності наукових методів та плагіаті, хоч і назвав «довольно талантиливым молодым ученым». Магістерська праця справді була науковою і давала право авторові викладати у високій школі (прирівнювалася до сучасної кандидатської роботи). Дослідження Драгоманов опублікував в «Киевских университетских известиях» (1869 р., кн. 2.), а наступного року – окремою книжкою.

Михайла Петровича 25 травня 1864 року призначають приват-доцентом (ця посада в царській Росії посідала середнє місце між навчителем та екстраординарним професором) Київського університету. А 15 вересня 1870-го університетська рада обрала його штатним доцентом, однак куратор шкільної округи (1866–80), генерал Платон Олександрович Антонович (1811–83) не затвердив вченого на цій посаді, не допомогло й прохання М.Тулова (1814–82) – українського педагога, заступник куратора шкільної округи, співробітника української «Основи», автора педагогічних праць на мовні теми. І не тому, що Антонович не довіряв своєму заступникові, логіка полягала в тому, що М.Драгоманов просто не міг обіймати посаду доцента, оскільки 24 липня 1870 року він за кошти університету одержав закордонне відрядження з науковою метою. Тому лише після повернення до Києва із закордонного стажування М.Драгоманова 1873 року призначили штатним доцентом. До речі, ліберальний доцент, завідувач кафедри загальної історії Шульгін Віталій Якович (1822–78) надто цінував здібності свого учня, і коли 1863 року через хворобу мав піти на пенсію, то саме М.Драгоманова він рекомендував на посаду заступника завідувача кафедри з умовою, що той згодом займе його місце. Однак з невідомих нам причин став працювати на кафедрі з січня 1865 р., де по суті виконував всі права штатного доцента: викладав обов'язковий курс з історії Сходу, Греції та Риму, проводив практичні заняття аж до свого від'їзду за кордон 1870 року.

Педагогічною діяльністю займалась і дружина Михайла Петровича Людмила Кучинська (1842–1918), яка стала відомою завдяки тому, що 1875 року разом з Житецькою, Цвітківською, Антонович зорганізувала в Києві «Общество дневныхприютов для детей рабочего класса». Вона ж є автором статті «Народныйнарічіяиместныйэлемент в обучении», опублікованої у «Вестнику Европы» (1874. – Ч.8) під криптонімом Л. Д.

У 1877 році Драгоманов пише книгу «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії», де аналізує стан освіти в країні. Це найбільша педагогічна праця, в якій автор узагальнив свої думки з проблем історії і організації народної освіти, виховання на Україні, про що раніше писав у своїх статтях. Він був серед перших вчителів недільних шкіл, про що мріяв і Тарас Шевченко. Отже, недільні школи 1859 року спершу були засновані в Петербурзі, Києві, Полтаві для навчання дорослих неписьменних робітників, в яких переважно вчителювала університетська молодь, а також старші національно свідомі українці (зчаста викладали українською мовою), серед них В.Антонович, М.Драгоманов, О.Кониський, О.Стронін, Д.Пильчиков, П.Чубинський та інші. Побачивши таке, 1862 р. уряд закрити недільні школи, а дехто з викладачів навіть був адміністративно покараний засланням (О.Кониський, О.Стронін, В.Шевич). Драгоманов писав у своїй праці «Народні школи на Україні...», що «перше важливе діло для мужичої освіти, яке зробилось при новому цареві (Олександрові II), пішло знизу, а не згори, – з молодіжі, та ще з провінції, а не в столиці! То були недільні школи (з котрих перша з'явилась у вересні 1859р.у Київі на Подолі). Скоро по всій Росії пішла чутка, а далі мода, – а більше все таки щира праця в народній недільній школі. Молодіж, а далі старі, голодранці, а часом і дами в шовку сіли з хлопцями і дівчатами за азбуку і дошку!.. однак уряд, вищі пани-чиновники та попи, з самого початку зробили усе, щоби пошкодити недільній школі – попередити затрудили їх, потім врізали круг науки, щоб був не вище приходськихшкол,а далі причепившись до двох петербурзьких школ,в котрих буцімто давали ученикам читати проклямацію «Молода Росія»...та пожарам в Петербурзі в 1862 р.,налякали царя і підвели його«временно»закрити недільні школи» (с.125). На 133 сторінці цієї ж праці свідчить: «Перші школи недільні завели в 1859р. студенти університету, по більшій частині сама зелена молодіж,первокурсники... Ми завели ці школи, через те, що були молодіж, республіканці і хлопомани...». Треба, однак, зазначити, що такі школи відкривалися тоді, коли міністром народної освіти працював Головнін Олександр Васильович (1821–86), людина ліберального напрямку. При ньому були заведені нові університетські (1863) та гімназійні порядки. Він надавав темпу розвитку народних шкіл, намагався від Міністерства освіти поставити над ними лише повітові та губернські шкільні ради, де у повітах керували б цими радами священики, а в губернії головами були б архієреї. Але після невдалого збройного замаху на російського імператора Олександра II, що його здійснив 4 квітня 1866 року 25-річний Дмитро Каракозов (1865 року відрахований з Московського університету за несплату), спинено й ці освітянські заходи, а Головніна було замінено графомДмитром Толстим.

При міністрові Головнінові куратором одеської, а після київської шкільної округи (1858–61) працював й відомий хірург М.І.Пирогов.Як куратор, також відомий своєю ліберальною системою виховання. Був прихильником та опікуном недільних шкіл, де визнавав потребу навчання українською мовою, прихильно ставився до ідей М.Драгоманова. Останній не вибирав епоху, епоха вибрала його. Отож довелося працювати в нелегких історичних умовах для українців, бо саме 1863 року, як писав, вийшла «...заборона начальством печатати книги українські (наукові й церковні)...». Йдеться про те, що міністр внутрішніх справ Петро Валувєв (1815–90) видав циркуляр про заборону видавати книжки чи пресу українською мовою. У документі зазначалось: **«Жодної окремої малоросійської мови не було і бути не може»**. 1863 рік – це рік польського повстання, яке дало привід реакційним елементам Росії з новою силою "атакувати" український рух, обвинувачуючи українців у зв'язках з польськими повстанцями. Почалась нагінка на українське друковане слово. Зрештою – заборона, що ґрунтувалась на історичному твердженню, наче української мови не було, а цілий український рух є не що інше, як польська інтрига. Ґрунт для цієї заборони підготували російські публіцисти М.Катков (редактор «Русского вестника»), Ксенофонт Говорський (редактор «Вестника Юго-Западной и Западной России»), а ще друкований орган «Сіон» 1862 р. один із перших кинув гасло обвинувачення українців в сепаратизмі. Зрештою в цій підготовці не бракувало і землячків, зосібна М.Юзефович, професори В.Ламанський, С.Гогоцький та інші. До речі, Михайло Юзефович – куратор Київського учбового округу (1846–58), голова Київської археографічної комісії (1857–89), один із засновників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, голова комісії для збудування пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві був одним з ініціаторів закриття газети «Киевский телеграф», Південно-Західного відділу наукового товариства та видання Емського указу 1876 року, для розробки якого в Петербурзі була скликана надзвичайна комісія за участю міністра внутрішніх справ, міністра освіти, оберпрокурора Синоду, головного начальника III

відділу і самого Юзефовича. Юзефович був також посередником у справі субсидій царського уряду московфільському «Слову» у Львові.

Коли керувати освітою взявся граф Толстой, то в заступники до себе запросив нового куратора князя Олександра Ширинського-Шихматова, який був куратором у Вільно, згодом в Києві. Граф вороже ставився до Драгоманова, доніс на нього Толстому, мовляв Драгоманов «українофіл», тобто «сепаратист», бо ніякне міг забути його критичного виступу на свою читанку «Книги для читання в школах ківського учебного округа», яку Ширинський-Шихматов привіз з Вільно і яка впорядкована була для білорусів. Рецензент-Драгоманов зазначив, «що в ній все поставлено догори дригом: попереду найменш зрозуміле, найдалше (церковно-славянщина) в середині казенне та московське, а вже в самому кінці рідне ученикам, білоруське... Тепер в ківському виданні не було вже нічого рідного ученикам українським, окрім хіба попівської статті про ківські святощі та стихів Хомякова «Київ». Отже цю графську читанку Драгоманов розкритикував в статті «Земство и местный элемент в народном образовании» (газета «Санкт-Петербургские ведомости». – 1866. – Ч. 93), де вимагав переходу «од краєвої мови в школі до казенної». Означена газета була заснована при російській Академії Наук в 1728 р., а 1863 року її редактором став ліберальний Валентин Корш, який зробив газету виразно поступовою. Навколо видання Корш згуртував найкращі публіцистичні сили того часу, зробивши жвавим громадським друкованим органом поміркованого напрямку. У цій газеті 1866 р. Драгоманов помістив крім згаданої ще одну статтю «О педагогическом значении малорусского языка», що дало підставу звинувачувати його в сепаратизмі.

Слід зазначити, що при міністрові Д.Толстому було змінено шкільну систему на так звану класичну. В її основу покладено суворий режим з метою виховати людей в сліпій покірності царському режимові. Отже, Драгоманов свідчив: Толстой «почав з того, що доложив цареві, що все те, що існувало було при Головніну, в тім числі і учительські школи – есть нігілізм». Недарма називає міністра освіти «мужико-ненависником». Толстой народні школи передав під нагляд попів. Після цього, уже будучи міністром внутрішніх справ, спрямував діяльність на боротьбу з ліберальним та революційним рухом: обмежив волю друку, доопрацював закон про земських начальників – дозорців губернатора.

Драгоманов працював в Україні в епоху заборон. Уряд навіть заборонив друкувати українською мовою духовні книжки. І такий стан хвилював педагога, пише: «Не тільки в новім уставі шкільнім 1864 р. слово «отечественный язык» було замінено словом «русский», що значило «казенний», – через що українську мову витіснено з шкіл, – куди вона, як ми бачили, стала входити, – але начальство придумало таке, що пахло зовсім не духом нашого віку і в наших часах нігде, окрім Росії, неможливе, а іменно: навіть без закону, а потайно, «адміністративним порядком» заборонено цензорам пропускати у печать всякі книжки українські, що можуть іти в школу. Святий Синод знов від себе заборонив такі ж книжки церковні, а через два роки опісля заборонив і проповідь на «простонародній мові і з простонародніми словами». Приготовлені д. Костомаровим книжки зістались без видання, а так само і похвалене Академією наук евангеліє».

М.Драгоманов болісно сприйняв розрив з українською «Старою громадою» в Києві, що стався 1886 року. Обставини склалися не на користь української освітньої справи, бо посилився політичний тиск на українців (перед і на початку 80-х р. XIX ст.), особливо після вбивства царя 1881 р., патріотичний елемент значно ослаб, одні емігрували за кордон, інші опинились на засланні, у в'язницях та на шибеницях. А відтак «Стара громада» значно відійшла від попередніх національних засад. Незгода з громадівцями (її сам Драгоманов назвав «чиста відставка») сталась тоді, коли дістав з України листи, де його політична робота визнана «безполезною» та «шкідливою». Про цей розрив науковець зчаста писав у листах до І.Франка та М.Павлика, а також у «Листах до киян», політичні та освітні українські питання знайшли своє відображення в листуванні з Т.Окуневським, Н.Кобринською, М.Бучинським, М.Стасюлевичем, П.Аксельродом, О.Суворішем, В.Навроцьким, О.Пишним, О.Барвінським, О.Кониським, О.Скребицьким, О.Борковським, К.Панківським, О.Макарушкою, Юл. Бачинським, О.Огоновським, О.Кістяківським, Л.Полонським, М.Шульженком, академіком Ол.Веселовським, а також редакціями часописів «Друг», «Вперед» (російський журнал).

Сучасні дослідники зчаста згадують «Листи на Наддніпрянську Україну» М.Драгоманова, які він друкував в часописі «Народ» за 1893 рік. Завважимо, що це була його відповідь на «Листи з Наддніпрянської України», що їх містив перед тим в часописі «Буковина» (Чернівці) педагог і письменник Борис Грінченко під псевдонімом Вартовий. Так, у цій публікації Драгоманов виступає проти реакційного українського націоналізму і безжалісно критикує його представників на російській Україні та Галичині. Він обстоює свій принцип: «Космополітизм в ідеях і цілях, національність – в ґрунті і формах культурної праці». Переосмисливши полеміку з Драгомановим, Б.Грінченко став на бік опонента: 1905 р. заснував українську радикальну партію в дусі ідей М.Драгоманова.

Шкільним статутом 1864 р. українська мова була витіснена зі школи. Вчений-педагог Драгоманов справедливо називає цей акт проявом шовіністичної політики російського уряду. На його думку, народна освіта і народна школа не можуть існувати без живої народної мови. Він чітко визначив своє ставлення до цього питання, вважаючи, що навчання дітей чужою для них мовою гальмувало б розвиток шкільництва: «...З усіх ознак національних найясніша мова. Вона має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через який іде до людей освіта» [5, с.282]. Українські проблеми хвилювали педагога постійно. Скажімо, в листі до І.Франка він писав: «... мушу сказати, я кілька раз заявляв, що я зовсім не українофіл, а лишень українець, котрий має претензію бути на українському ґрунті європейським лібералом і соціалістом». Саме соціалістичні ідеї заводили Драгоманова іноді на непевний шлях в поглядах щодо творчості Тараса Шевченка, а потім каються в таких «гріхах» і навіть захищати Кобзаря від ложних пророків у праці «Шевченко, українофіли і соціалізм». Адже народовці О.Огоновський, Є.Желехівський О.Партицький брутально цуралися Шевченка, як «ложного пророка» та його «Кобзаря» повного «богохульних ересей і нігілістичної гнилі». У згаданій праці Драгоманов потлумачує їхні погляди на Шевченка як хибні. Він і сам колись писав, «...що «Кобзар» есть вже річ пережита – еіпе ueberwunde Standpunkt», але пізніше змінив погляд на Шевченка, про що 8 лютого 1886 року писав у першому «Листі до киян» таке: "Я був загнавсь думкою, що Шевченко вже пережитий фазіс, що новий український рух піде далі, по новоєвропейській дорозі, а тепер бачу, що не тільки маса українофілів, але й українофільські писателі не тільки в Галичині, а й в Росії ще не догнали й Шевченка років на 10–20». Подібну думку висловлює й в «Автобіографії» 1889 року, «бо вважав твори Шевченка з ідейного боку вже «пунктом пережитим». Тепер же переконався, що не тільки для галицьких, але й для руских українофілів, навіть для найбільш учених між ними, потрібно ще немало розумової праці, щоби дігнати навіть Шевченка».

Його, щирого українця-педагога, зацікавила усна народна творчість, разом із В.Антоновичем видає «Историческія пісні Малорусскаго народа» (1874-75) з примітками, науковим апаратом. Автори «замахнулись» на багатотомне видання, Драгоманов згодом писав, що «то був початок видання, в котрому мусіли бути зведені й пояснені українські народні (мужицькі) пісні, в котрих видно зміни громад, життя на Україні од найдавніших часів аж досі», «повна історія нашого народу в його власних піснях». На жаль, задум цей не здійснився. Сам Драгоманов на еміграції спромігся видати два випуски праці «Політичні пісні українського народу» – пісні про запорожців з 1709–39 рр. та пісні про Гетьманщину і Слобідщину в 1709–65 рр. У наукових студіях з українського фольклору звертався до ще мало поширеного порівняльного методу. Окрім згаданих фольклорних праць його перу також належать й «Малорусскія народня преданія и рассказы» (1876), «Нові українські пісні про громадські справи» (1881). Чотиритомне видання фольклорних праць М.Драгоманова надрукував у Львівському товаристві імені Тараса Шевченка Михайло Павлик – це «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесность і письменство» (т. I – 1899, т. II – 1900), а третю і четверту книги оприлюднено 1906 року. М.Драгоманов про свою працю на ниві української народної творчості в листі від 23.06 (5.07) 1890 року до М.Павлика писав: «Я ось сяк-так добивсь до чину фольклориста сам, спершу навіть як сліпий, бо коли ми почали видавати в Києві качки й навіть історичні пісні, то не тільки ні в кого було навчитись, а навіть наші збивали нас на криві дороги. Потроху за границею я пронюхав про нові дороги і, хапаючись після однієї стежки за другу, насилу вибравсь на просторий європейський шлях».

М.Драгоманов свого часу брав активну участь в роботі академічного наукового товариства «Юго-Западный отдел Русского Географического Товарищества», заснованого 10 листопада 1872р., хоча Комітет Міністрів затвердив статут відділу 13 лютого 1873-го, і тоді відбулось офіційне відкриття. Головою обрано Г.Галагана, керуючого справами – Павла Чубинського. Під час першого засідання було 17 членів, з них 11 членів «Старої громади» і троє тих, що співчували. За увесь час нараховувалось 192 члени товариства. Завданням академічного товариства було: «етнографічно-статистичне вивчення краю» (це офіційно), а неофіційно – завданням і метою всіх українських членів наукового відділу було об'єднати розпорошені всі українські сили навколо одного київського осередку, притягти до легальної наукової роботи й тих людей, які боялись конспірації. Всі відчували, розуміли й були твердо переконані, що одверто працювати на Вкраїні й для неї. В товаристві працювало 15 офіційних комісій, бо були ще й неофіційні, наприклад, існувала «Комісія Західної України», до якої належали М.Драгоманов, О.Русов. Окрім статистики і етнографії, як стояло в плані Товариства, члени опрацьовували археологію, історію й географію України, всесвітню історію, економіку, соціологію, сільське господарство, мистецтво, природничі науки, релігію, історію освіти, метеорологію, ботаніку, історію музики, антропологію, архітектуру, філологію, право. Товариство видало «Записки» в двох томах (1874 і 1875), а третій том хоч і був уже набраний в друкарні, однак цензура не дозволила оприлюднювати, бо 7 липня 1876 року за доносом в сепаратизмі роботу південного відділу Географічного товариства було заблоковано. Українські

науковці окремо надрукували ще кілька цінних розвідок, на які відгукнулася не лише російська, а й чужинецька критика, високо оцінюючи працю вчених [15, с.134].

Українським вченим доводилося працювати в постійному цейтноті. Сам Драгоманов у праці «Австро-руські спомини» (с.91), згадуючи про написання статті «Література російська, великоруська, українська й галицька», що була надрукована в «Правді» (1873), каже: «Там я задумав критично переглянути всю тодішню українофільську й народовську ортодоксію (оборона традиційних принципів), показати її безосновність перед реальними обставинами й потребами, зробити теж саме й з ортодоксальною москвофільською – панрусською, – а нарешті дати нарисреалістично-прогресивного українства й панруськості зовсім на інших підставах». Стаття Драгоманова викликала велику полеміку й мала негативні наслідки для її автора, бо професор філософії Сильвестр Гогоцький, давній ворог автора, подав донос міністрові освіти Толстому, вказавши там й на критику його шкільної політики Драгомановим. Інший критик в російській газеті «Русский вестник», під літерою «Z» (Рігельман Мик.; 1817–88), якого пізніше Драгоманов назвав у своїй промові на паризькій конгресі (1878) «донощиком», помістив статтю «Современное українофільство», де піддав різкій критиці Південно-Західне (від Географічного) товариство, бо вважав його центром українофілів, критикував видання Антоновича й Драгоманова «Историческія пісні Малорусскаго народа» за наукові додатки, пояснення до фольклорного матеріалу, мовляв, псують справу, як ложка дьогтю в бочці меду.

Хоча іншої думки про наукове товариство був граф Уваров. Так, з 14 серпня до 3 вересня 1874 року проходив Київський археологічний конгрес, що засвідчив високий рівень наукової організації з боку осередку «Старої громади» – це «Юго-Западный отдел Русского Географического Товарищества». На цьому Конгресі виступили дев'ять членів Товариства, заслухано десять наукових доповідей (В.Антонович, Ф.Вовк, М.Дашкевич, М.Драгоманов, П.Житецький (віголосив дві доповіді), П.Іващенко, Н.Константинович, П.Лебединцев, М.Левченко). Голова Конгресу граф Уваров при закритті його зазначив, що цей науковий форум передовсім мав успіх завдяки праці місцевих учених. М.Драгоманов, підбиваючи підсумки роботи наукового Конгресу, у львівській «Правді» (1874, ч.19) писав: «Реферати про нашу землю і народ, його орнаментика, пісні і деклямації кобзаря Вересая дали немало інтересного матеріалу для гостей, що скріпить енергію до роботи в киян». М.Грушевський, торкаючись роботи археологічного Конгресу 1874 р., резюмує, що такий науковий форум справді став блискучою маніфестацією наукових засобів і аргументів українства, «роздратувавши ним ворогів, підштовхнув до нових «засобів боротьби... Масові арешти соціалістів, які пішли тоді в Росії, вхопили декого з українців і дали нагоду «Киевлянину» пришити сюди українство взагалі» [15], а Драгоманов прямо заявив, що «Гогоцький спеціально лютував на мій сепаратизм, то й подав донос міністру Толстому, вказавши йому там на осуд його шкільної політики». Відтак таємний радник В.Юзефович, який з 1857 р. до смерті, що настала 1889-го, був головою київської археографічної комісії, почав з того, що доніс на М.Костомарова (1847), а 1877 року подав урядові Записку «О деятельности украинофилов в Киевской губернии», що була доносом на київську «Стару громаду» та її членів, зосібна на М.Драгоманова і все українство. Унаслідок доносу появився Акт від 18 травня 1876р., т.зв. «lex Jusephovicia» – закон Юзефовича, яким заборонено українство в Росії. У «Записках» Юзефовича йдеться й про діяльність Драгоманова: «Дуже до речі для фактичних основників Відділу (Географічного товариства) найшовся в Київському університеті доцент Драгоманов, віддавна відомий тут своїм демагогічним напрямком, зухвалим характером і здібністю до паперового слововикинення без жадного серйозного наукового фонду, а через те, не соромлячись, ставиться до науки, як до всякого іншого засобу. Він сам величає себе членом європейської демократії і, вступивши у Географічне Відділення, став головним виразником в друкованій стремлінь українофільського демократизму». Далі йдеться про небезпеку ідей, наслідки праці Драгоманова: «А зараз силкування демократів оживити перекази та старі буйні інстинкти в народі тутешнім начебто починають вже викликати в його боку віддуки. Не я один тут думаю, що розбійничі ватаги, озброєні, в машкарах, що з'являються в краю, є не що інше, як початки народжуючої в сучасних головах гайдамаччини. Через те енергійні міри до викорінення зла необхідні; але міри не приватні, що підсічуть окремі явища, і не пал'ятиви (тимчасові), а радикальні, що викоріняють самі причини, які дають можливість розростись лихові» [15, с.379]. Сам Драгоманов знав про своїх ворогів, але донощиками в Києві називав лише трьох осіб: Юзефовича, Гогоцького та Рігельмана, серед яких лише Гогоцький був професором.

На підставі доносу, як писав Драгоманов, «цар назначив комісію». Тобто, це була Надзвичайна комісія «для пресічення українофільської діяльності», зорганізована по царському Емському указу від 27 серпня 1876р., в якому зазначалось, що «Государь Імператор в виду проявленій українофільської діяльності, в особенности переводов и печатання учебников и молитвенников на малороссийском языке, Высочайше повеліть соизволил учредить» комісію, яка взяла за основу саме Записку Юзефовича «О так называемом украинофільском движеніи». Висновком праці цієї

Комісії було: 1) доручити Міністерству внутрішніх справ –стежити за заборонаю ввозити українські закордонні видання; заборона друкувати українські оригінальні чи перекладні твори, крім історичних пам'ятників та й то лише "общерусской орфографией", заборона українських театральних вистав; призначено субсидію москвофільській галицькій газеті «Слово» – 1000 руб. та заборона видання київської газети «Київській Телеграф»; 2) доручити Міністерству народної освіти стежити за заборонаю викладати уроки українською мовою; слідкувати за професорським персоналом та шкільними бібліотеками і закрити київський відділ Географічного товариства; 3) доручити III відділу царської канцелярії: "немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинскаго, как неисправимых и положительно опасных в краю агитаторов» [15].

Таким чином царська охрнка встановила нагляд за політично неблагодійними українцями. Біограф та учень Драгоманова Б.Кістяківський торкається роботи над написанням «Історії української літератури», до якої залучили М.П. Драгоманова, свідчив: «Через те, що було признано, що політичний орган тимчасово не може мати успіху та впливу із-за страшної громадської реакції, то було вирішено, що М.П. поки напише історію української літератури в зв'язку з історією культури. Мик. Ковалевський збирав засоби на те, щоб і М.П. міг виконати ту роботу, і М.П. взявся за неї. Але через те, що перший том цієї праці мусіла скласти історія української народної словесности, то М. П. вважав потрібним підготувати його окремими монографіями. На підготовчих монографіях робота ця й припинилась й «історія української літератури» М.П. зосталась ненаписаною». Та й сам автор в листі до О.Кониського 5 липня 1888 р., відмовляючись від співробітництва в «Правді», писав, що в нього "тепер забагато роботи коло історії української літератури(ось, наприклад, я більш двох місяців сиджу в апокріфах, гностичних сектах, легендах усяких азіатів, без чого я не можу написати голови про українські народні легенди та колядки–і кінця не бачу цьому морю)».

Отже, 1875 року за українофільство Драгоманов був звільнений з посади як «політично неблагонадійний». Після Емського указу в 1876 року вчений змушений був емігрувати. Спочатку їде до Відня, потім у Женеву (Швейцарія), де живе до 1889 р. Михайло Петрович у Женеві організовує друкарню та разом зі своїми прихильниками видає український часопис «Громада», твори українських письменників. У цій друкарні побачили світ вірші Т.Шевченка, роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні» тощо. І лише 1889 р. на запрошення уряду Болгарії Драгоманов їде до Софії, де займає кафедру історії в тодішній Софійській вищій школі (тепер університет), читає улюблений предмет – фольклористику. Про цей період в життя науковця залишив для історії розповідь П.Атанасов [1, с.98–100]. На час праці в Болгарії припав 30-літній ювілей творчої праці українського мислителя, педагога, і він отримав, як писав «гарячі привіти... в великій мірі неждані». Тому в листах до І.Франка й М.Павлика від 23 лютого 1895 року з теплом у серці дякує, бо побачив в їхніх ювілейних промовах «стільки не партійної, не ювілейної, а чисто особистої прихильности до мене, що я хотів би її дійсно заслужити». А у подячному листі до І.Франка писав, що мусить дякувати гаряче за «промови, в котрих окрім ювілейного елементу, – для мене, вірте, байдужого, – я бачу таку щирю особисту прихильність до мене, котру я б хотів заслужити дальшим моїм життям». В листі до І.Франка Леся Українка (на окремій сторінці написала для М.Павлика): «Дядько був надзвичайно зворушений, читаючи про ювілейну справу (в «Народі»).Та йсправді не міг він не бачити, що його ювілей був чимсь іншим для нас всіх, ніж звичайний ювілей з гречними промовами. Це справді було свято свідомої себе України». Для Драгоманова це був останній ювілей і останні привітання. Після многотрудного життя відійшов у вічність 20 червня (2 липня) 1895 року в Софії, там і поховали його на Центральному кладовищі, встановивши пам'ятник роботи українського скульптора Михайла Парашука.

Отже, в другій половині XIX століття своєю активною педагогічною, просвітительською діяльністю М.Драгоманов прокладав інтелектуальний місток щодо входження тодішньої бездержавної України в Європейський Союз. Українознавчі елементи в його педагогічній практиці проходять через теорію народного елементу, українську мову і літературу, фольклор, історію. Боротьбу за демократизацію школи і освіти М.Драгоманов ніколи не зупиняв. Він «один з перших в Росії, – писав І. Франко, – та тим більше у нас, почав голосити інакше розуміння історії, бачити в ній за царями і війнами маси народні, їх тиху і невтихаючу працю, їх повільний розвій, зріст освіти й громадського життя» [3, с.27–28]. Центральне місце у педагогіці М.Драгоманова посідає навчання та виховання поколінь на матеріалі української культури. Саме на вітчизняній культурі, фольклорі (пісні про запорожців 1709–39 років, пісні про Гетьманщину і Слобідщину 1709–65 рр.).

М.Драгоманов, пропагуючи національну ідею в освіті, сміливо висловлював свої педагогічні думки. Публікуючи збірки «Исторические песни малорусского народа, с объяснениями Вл.Антоновича и М.Драгоманова» (1877 р.), «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.» (1881 р.), «Нові українські пісні про громадські справи» (1883 р.) тощо, наполягав на необхідності ознайомлення учнів і студентів з історією, культурою свого народу, а все ж тлумачення ним ідеї

народності (читай українськості) не містить закликів до національної обмеженості. В процесі дослідження спостерегли, що вчений підтримував педагогічні погляди К.Ушинського та В.Водовозова, однак не поділяв думки про доцільність впровадження для початкового навчання, скажімо, читанки К.Ушинського «Родное слово» та О.Попової «Родной мир» саме в Україні, бо вважав, що «Рідна мова», «Рідний світ» – добрі слова! Та кому рідні? Московцям чи українцям? Що одному рідне, другому чуже!». Так український педагог зреагував на російськомовну читанку Ольги Миколаївни Попової (1849–1907) під назвою «Родной мир: Книга для чтения в сельской школе» (СПб., 1876). Подібно висловився й щодо читанки куратора освіти Київської округи, графа О.Ширинського-Шихматова.

Драгоманов переймався тим, що царський режим настільки перешкоджав доступу української мови в шкільні класи, що аж вдався до кардинальної заміни словосполучення «отечественный язык» на «русский». Подібні речі не спостерігалися в жодній державі, крім Росії. Ганебний факт вчений виносить на осуд світової спільноти, виступає на Паризькій літературній конгресі (відбувся 11-29 червня 1878 року) із працею «Література українська, проскрибована рядом російським» [9, с.45–73]. Ця праця, як й, утім, інші дослідження науковця є своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразків і типів поведінки, патріотизму і моральної снаги науковця, письменника, філософа, педагога. У підсумку можна стверджувати, що педагогічні, соціальні, філософські і літературознавчі пошуки М.Драгоманова не лише узагальнювали наявний педагогічний досвід, але й були спроектовані в майбутнє, передбачали нову добу української системи освіти і культури на національній традиції. Тому спадщина мислителя ХІХ століття є епохальною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Атанасов П. Михайло Драгоманов і Софійський університет: Про викладацьку, публіцистичну і громадську діяльність українського вченого-історика в Болгарії / П. Атанасов // Всесвіт. – 1962. – № 12. – С. 98–100.
2. Горболіс Л. Народнорелігійне виховання в сім'ї Драгоманових / Л. Горболіс // Рідна школа. – 1997. – № 5. – С. 17–19.
3. Драгоманов Михайло Петрович. Єго юбілей, смерть, автобіографія і спис творів: Зладив М. Павлик. – Львів, 1896. – С. 27–28.
4. Драгоманов М. П. Два учителі: К. І. Полевич. О. І. Стронін: Спомини // Драгоманов М. П. Вибране «...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». – К. : Либідь, 1991. – С. 575–604.
5. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов. – Львів, 1892. – С. 282.
6. Заславский Д. Михаил Петрович Драгоманов: Критико-биографический очерк / Д. Заславский. – К. : Сорабкоп, 1924. – 172 с.
7. Климчик Л. Боротьба М. П. Драгоманова за українську народну освіту / Л. А. Климчик // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 128–135; Климчик Л. А. Педагогічні погляди М. П. Драгоманова : дис. ... канд. пед. наук. – К. : АПН України, Ін-т педагогіки, 1995. – 158 с.
8. Майборода С. Педагогічна діяльність М. П. Драгоманова / С. Майборода // Наукові записки : матеріали зв.-наук. конф. викладачів за 1991 р. – К. : КДПІ, 1992. – С. 259–261.
9. Мацько В. Михайло Драгоманов і медієвістика / Віталій Мацько. – Хмельницький : Просвіта, 2000. – 80 с.
10. Мисюра Ф. А. М. П. Драгоманов про місце освіти і культури в житті суспільства / Ф. А. Мисюра // Наукові записки : матеріали зв.-наук. конф. викладачів за 1991 р. – К. : КДПІ, 1992. – С. 261–262.
11. Муравицька М. Апостол правди і науки: Концепція національної освіти М. П. Драгоманова / М. Муравицька // Рідна школа. – 1996. – № 4. – С. 5–8.
12. Новиченко Л. М. Просвітитель / Л. М. Новиченко // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 96–114.
13. Пчілка О. Спогади про Михайла Драгоманова / О. Пчілка // Україна : наук. двомісячник українознавства. – К. : ВУАН, 1926. – Кн. 2–3. – С. 38–64.
14. Русова С. Ф. Думки М. Драгоманова про освіту / С. Ф. Русова // Світло. – 1910. – № 4. – С. 32.
15. Савченко Ф. Заборона українства в 1876 р. : До історії громадських рухів на Україні 1860-1870 рр. / Федір Савченко. – К. : Державне видавництво України, 1930. – 410 с.
16. Українська педагогіка в персоналіях – ХІХ століття / за ред. О. В. Сухомлинської / навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. : у двох книгах. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 376–384.

Анотація

В.П.Мацько

Развитие украинского образования XIX века сквозь призму идей Михаила Драгоманова

В статье на конкретных историко-педагогических примерах, работах известного украинского ученого Драгоманова смоделированы концептуальные основы развития образования в Украине второй половины XIX века. Доказано, что образовательное пространство не было благоприятно для развития отечественной культуры, языка, так как тщательно контролировалось царскими циркулярами, указами, которые приводили к ущемлению и запрету национальной школы. Запрет основывалась на историческом

утвержденні, будто українського язика не было, а целое украинское движение в образовании и культуре есть не что иное, как польская интрига. Против такого невежества, национального и социального гнета со стороны чиновников царской России противопоставил свою бурную деятельность выпускник Киевского университета Михаил Драгоманов. Научные труды Драгоманова были своеобразной матрицей образования и воспитания, неисчерпаемым источником образца и типа поведения, патриотизма и моральной силы педагога, ученого, историка, фольклориста, публициста, писателя, философа.

Ключевые слова: педагогика, образовательное пространство, Михаил Драгоманов, украинский движение, исторические условия, европейская демократия.

Summary

V.P.Mats'ko

The Ukrainian Education Development of XIX Century through a Prism of the Ideas of M.Dragomanov

The conceptual foundations of education in Ukraine in the second half of the nineteenth century are modeled on the background of specific historical and pedagogical examples and famous works of a Ukrainian scientist M.Dragomanov. It is proved that the educational environment was not favorable for the development of national culture, language as it was carefully controlled by royal circulars, decrees, what led to harassment and restrictions of the national school. The ban was based on the historical statement of denying a Ukrainian language as such, and that a Ukrainian movement in education and culture is nothing like polish intrigue. The graduate of Kiev University Michail Dragomanov opposed his active practice against the Tsarist officials ignorance, national and social oppression. Scientific works of Drahomanov were as a matrix of education, an inexhaustible model source and kind of behaviour, patriotism and moral strength of teacher, scholar, historian, folklorist, journalist, writer, and philosopher.

Key words: pedagogy, educational space, Michail Drahomanov, Ukrainian movement, historical conditions, European democracy.

Дата надходження статті: «17» вересня 2013 р.

УДК 37.016 : 811 '193'

Д.С.МАЦЬКО,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант
(м.Луганськ)

**Організація Мовного центру в контексті розвитку навчання іноземних мов
в Україні у 30-х роках ХХ століття**

Стаття присвячується проблемі навчання іноземних мов в Україні у 30-х роках ХХ століття. Висвітлено діяльність радянського керівництва зі встановлення тісних контактів із закордоном. На основі аналізу архівних джерел доведено, що вивчення іноземних мов потребувало систематизації й удосконалення планової та організаційно-методичної складової. Запорукою такого удосконалення вбачалося створення Мовного центру як єдиного центру, що мав керувати системою лінгвістичної освіти в Україні. Вивчення архівних матеріалів дозволило визначити завдання, що ставилися перед цим органом у контексті розвитку навчання іноземних мов в Україні у 30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: іноземна мова, Мовний центр, навчання, Україна, 30-ті роки ХХ століття.

Постановка проблеми у загальному вигляді... З набуттям Україною незалежності суттєво розширилися можливості співробітництва нашої держави з іноземними партнерами. Розвиток такого співробітництва виступає запорукою успішного державотворення, оскільки дозволяє перейняти накопичений міжнародною спільнотою політичний, економічний, управлінський, культурний та освітній досвід та використовувати його в процесі розбудови незалежної України. В умовах поглиблення міжнародної співпраці особливої актуальності набуває проблема оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування між представниками різних народів і культур.

Успішність організації процесу навчання іноземних мов значною мірою залежить від вивчення й осмислення історико-педагогічного досвіду навчання іноземних мов у нашій державі. Протягом значного часового відтинку Україна була частиною Радянського Союзу. Відтак, виявлення й аналіз переваг і недоліків навчання іноземних мов в Україні радянської доби матиме, на наш погляд, важливе значення для визначення перспектив організації навчання іноземних мов у цілому та в системі вищої педагогічної освіти зокрема.

Тридцять років ХХ століття були своєрідним «бумом» розвитку навчання іноземних мов в Україні, оскільки саме в цей період відбувалися звернення уваги на стан і перспективи іншомовної освіти, перехід до професійного вивчення іноземних мов, становлення мережі закладів іншомовної освіти. Крім того, зазначений період характеризувався відходом від принципів національної ідентичності та остаточним становленням радянської системи освіти. Таким чином, аналіз